

УДК 94(477)“1945/1954”
DOI: 10.26661/swfh-2017-49-007

В. І. Ільницький

ПРОТИПОВСТАНСЬКА БОРТЬБА У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1945–1954): ЧЕКІСТСЬКО-ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ПРИДУШЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ¹

У статті вперше на основі невідомих та маловідомих документів розглянуто один із засобів боротьби радянських репресивних органів із визвольним рухом у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954) – чекістсько-військові операції. Встановлено, що репресивно-каральний апарат у процесі боротьби з українським підпіллям змінював свої завдання. Наводяться найбільш характерні приклади та масштаби застосування чекістсько-військових операцій. Доведено, що незважаючи на масовий тиск, використання брутальних методів боротьби, підпілля у Карпатському краї ОУН користувалося широкою підтримкою населення, що забезпечувало йому успіх у протистоянні з радянським тоталітаризмом.

Ключові слова: Карпатський край ОУН, визвольний рух, репресивно-каральна система, чекістсько-військові операції.

Після відкриття доступу до архівів, впродовж останніх років українська історична наука збагатилася значною кількістю різноаспектних і, що важливо, об'єктивних досліджень українського визвольного руху 1940–1950-х рр. Попри це дана проблематика надалі не сприймається однозначно. Тому виникає об'єктивна потреба (використовуючи комплекс документів), проаналізувати не лише діяльність визвольного руху, але й показати механізми і засоби (у тому числі спеціальні), які використовували радянські спецоргани у боротьбі з націоналістичним підпіллям.

Дослідники приділяють значну увагу власне боротьбі радянського карально-репресивного апарату проти ОУН і УПА. В цьому контексті слід відзначити праці І. Біласа, Д. Веденєєва та Г. Биструхіна, А. Кентія, Ю. Киричука, С. Макаручука, А. Русначенка, В. Сергійчука, Ю. Шаповала, та інших [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12]. Однак, попри це на сьогодні немає окремого дослідження присвяченого проблемі використання одного із найбільш поширених засобів – чекістсько-військових операцій у Карпатському краї ОУН (1945 – 1952). Саме це й зумовило мету нашої статті – вивчити особливості та масштаби застосування радянськими карально-репресивними органами чекістсько-військових операцій у процесі придушення українського визвольного руху у Карпатському краї. Географічно охоплював нинішні Закарпатську, Івано-Франківську (без Рогатинського та північної частини Галицького районів), Чернівецьку та південну частину Львівської областей (Дрогобицький, Сколівський, Старосамбірський, Стрийський і Турківський райони, південно-західну частину Миколаївського, центральну і південну частину Самбірського районів).

Форми і методи боротьби радянських репресивно-каральних органів проти визвольного руху у Карпатському краї ОУН були найрізноманітнішими. Для досягнення цілей силової структури застосовували будь-які засоби. Визначальним аргументом у заходах органів радянської влади проти ОУН та УПА стала репресивна політика. Засобів боротьби проти повстанців окупаційна влада мала вдосталь. До найчастіше використовуваних можна віднести як основні, так і додаткові: 1) чекістсько-військові операції (оперативно-військові операції); 2) створення широко розгалуженої агентурної сітки; 3) засідки, блокади; 4) спецзасоби; 5) компрометації; 6) діяльність агентурно-бойових груп (АБГ); 7) перепис і паспортизація населення; 8) виселення сімей учасників та осіб, які підтримували визвольний рух (депортації); 9) застосування сімейної та майнової відповідальності; 10) публічні показові страти і судові процеси; 11) колективізація; 12) ідейно-пропагандивна війна тощо.

На боці радянських військових була перевага в матеріально-технічному забезпеченні, озброєнні, рівні фахової підготовки, людських ресурсах тощо. Натомість повстанці краще знали місцевість, їхні структури та відділи були більш маневрені, здатні до реорганізації і вдало переховувалися серед мирного населення.

Основною формою придушення радянською владою Руху опору були так звані “чекістсько-військові операції”, здійснювані чекістсько-військовими групами і розшуковими рухливими групами. Вони поділялися на засідки, секрети, прочісування, “вичісування” і пошуки. Органи МДБ, МВС та підрозділами ВВ МВС складали спеціальні плани проведення оперативно-військових заходів з ліквідації підпілля і відділів УПА по областях, зазначаючи найменування підрозділів, чисельність, район дислокації, найменування підпілля, повстанських відділів (керівник, чисельність), район діяльності, відповідальний за ліквідацію [13, арк. 267]. Чекістсько-військові групи (чи оперативно-військові групи) включали в себе оперативного працівника і до 10–15 солдатів ВВ МДБ, які діяли постійно на тій території, де переховувалися учасники кушового чи районного проводів. Оперативний працівник систематично з'являвся з групою у селах, де вів агентурну роботу для отримання даних про місця переховування підпільників, а потім пошуком, засідками у господарствах конкретних осіб, які підтримували визвольний рух і на місцевості проводив військову операцію з їх ліквідації

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом договору Ф77/80-2017 від 31.08.2017 р.

чи захоплення. Уся робота ретельно планувалася, були чітко визначені терміни, відповідальні конкретні співробітники, терміни виконання [14, арк. 105–106].

На початковому етапі практикувалися масштабні операції, однак зі зменшенням чисельності націоналістів, змінювалася і тактика – дії проводилися малими групами. Район операції оточувався військами, а на світанку починалися обшуки і прочісування, з настанням темряви операція закінчувалася, і чекістсько-військова група залишала район. Водночас самі чекісти визнавали, що практика проведення таких операцій мала недоліки: побіжний, поверховий огляд населених пунктів та інших місць можливого переховування підпільників давав недостатній оперативний ефект; підпільники й оунівці, вивчивши тактику проведення операцій, ще до світанку відходили з населених пунктів у ліси чи криївки, де відсиджувалися до закінчення операції, після чого знову відновлювали діяльність. Для ефективнішого проведення чекістсько-військових операцій почали застосовувати тактичні маневри, що збільшувало їхню ефективність. Застосовувалися повторні прочісування і обшуки, в результаті яких підпільників, які вийшли з лісів і криївок, через декілька годин після закінчення першого етапу операції ліквідували чи арештовували.

З січня 1945 р. започаткували новий метод, за яким чекістсько-військові групи, оточуючи певний населений пункт, проводили в ньому ретельні обшуки кожного будинку, надвірних будівель, лісів, ровів та інших предметів. У такий спосіб вдалося виявити й викрити більшість криївок, багато з яких були ретельно замасковані, а тому не могли бути виявлені побіжним, поверховим обшуком. Цей метод чекісти назвали “вичисуння”, а підпільники – “червоною мітлюю”, оскільки після проведення операції територія майже повністю звільнялася від повстанців [15, арк. 11–12, 14].

Чекістсько-військові операції проводилися за перевіреними агентурними і слідчими матеріалами, збір яких оперативний склад продовжував і в ході операції. Вони відрізнялися масштабами, кількістю військ, термінами проведення й видами. Інколи операції з очищення від націоналістів територій одного чи кількох районів, особливо після здійснення різноманітних диверсійно-терористичних актів, а також з ліквідації одночасно кількох ланок підпілля, могли тривати 20–30 діб. Водночас були і короткотривалі операції, коли за кілька годин відбувалося захоплення відділу чи окремих підпільників, які переховувалися у конкретному місці, про яке стало відомо спецслужбам [14, арк. 160–161]. Засідки влаштовували: на всіх стежках, які ішли у села з боку лісу, перехресних дорогах, біля підозрілих хат, у місцях, де було багато кущів чи груп дерев, при вході до лісу, на дорогах і лініях у лісі. Однак значна кількість операцій була безрезультатною. Так, тільки 1–15 серпня 1946 р. організували 27 243 засідки із залученням 100 000 осіб, у результаті вдалося вбити та захопити 48 підпільників [3, с. 315].

Як згадував Герой Радянського Союзу Володимир Жуков, вранішнім і вечірнім операціям на Станіславщині сильно дошкуляли собаки, які ходили зграями, сигналізуючи гавкотом про наближення оперативної групи. В. Жуков через це навіть зарахував цих псів у “бандпособники”. В одному із сіл проблему вирішили в притаманній репресивно-каральній системі манері, погодивши попередньо рішення про знищення собак із головою сільради та оперативним керівництвом. Вибравши вдалий момент, дотримуючись конспіративності, перестріляли усіх собак із дрібнокаліберної гвинтівки та закопали. Перепону для проведення засідок були ліквідовані [16].

Персональну відповідальність за ліквідацію ОУН і УПА поклали на начальників РВ НКВС, РВ НКДБ і командирів військових підрозділів, частин, які дислокувалися на території кожного району; за оперативне використання підрозділів військ НКВС – на начальника РВ НКВС, а керівництво і відповідальність за виконання оперативних завдань з ліквідації відділів – на командира частини. При цьому заборонялося використовувати дислоковані підрозділи військ НКВС на території району не за прямим призначенням. Плани чекістсько-військових операцій складалися і розроблялися спільно з начальниками РВ НКВС і командиром підрозділу (частини). Звіт про підсумки операцій подавався начальнику УНКВС і командирів частини (з’єднання) за підписами начальника РВ НКВС і командира підрозділу (частини). Для ліквідації місцевих боївків, кущів самооборони і виселення їхніх сімей до населених пунктів на 5–12 днів відряджали гарнізони в складі 20–40 осіб. З метою вивчення досвіду роботи кращих ЧВГ, окремих солдатів, сержантів, офіцерів і оперативних працівників органів МДБ практикували періодичні випуски оглядів про проведені операції, з якими ознайомлювали оперативних і військових керівників ЧВГ, які вели боротьбу із підпіллям [17, арк. 272].

Дослідник Д. Веденєєв називає основні форми проведення бойових операцій при розшуку націоналістів: 1) дії розвідувально-пошукової групи військ МДБ з виявлення та знищення групи озброєних підпільників у лісовій місцевості; 2) ліквідація групи озброєних підпільників у гірсько-лісистій місцевості; 3) бойовий порядок підрозділу ВВ при розшуку підпільників у великих лісових масивах; 4) бойовий порядок підрозділу ВВ при розшуку підпільників у населених пунктах [3, с. 318].

Залежно від функціональних особливостей практикували створення: а) оперативних груп УМДБ і РВ МДБ, закріплених структурними ланками чи їхніми членами Проводу ОУН, крайових, окружних, надрайонних і районних проводів, а також по окремих керівниках цих проводів та наявних при них боївках, що діяли на відповідній території; б) міжобласних оперативних груп, що діяли на міжобласних стижах окружних і районних проводів чи їх окремих керівників; в) рухливих чекістсько-військових і розшукових рухливих груп з ліквідації конкретних формувань, здебільшого кущових боївків і районних проводів ОУН, або ж складу певної референтури районного проводу ОУН (наприклад, боївка СБ); г) оперативно-розшукових груп з пошуку окремих керівників, особливо їхніх зв’язкових у ймовірних пунктах пересування, на трасі, із включенням до групи агентів-ідентифікаторів. Радянські документи містили детальні характеристики на кадрові обсади проводів округи, надрайонів із зазначенням особистих даних того чи іншого члена проводу та детальним описом [18, арк. 338–340]. Однак у цій роботі спостерігалися суттєві недоліки. При використанні і

розстановці оперативного складу МДБ у більшості районів не було чіткого розподілу обов'язків серед співробітників, допускалися часті ротації, перекидування з однієї ділянки роботи на іншу. Окрім цього, розстановка оперативних сил у Станіславській області не відповідала насиченості районів підпіллям. Так, наприклад, у десяти найбільш насичених районах області, де, за даними оперативного обліку, діяло 73 підпільні групи чисельністю понад 400 учасників, було 89 оперативних співробітників МДБ. У десяти інших, менш насичених підпіллям, де на обліку перебувало тільки 15 підпільних організацій (80 учасників), діяли 66 оперативних працівників. Для виправлення ситуації рекомендувалося перекинути на постійну роботу у райони з більшою чисельністю підпільників одного-двох оперативних працівників МДБ і двох-трьох співробітників міліції. Ще однією слабкою ланкою було те, що попри велику кількість військ, офіцерський склад, переважно осідав у штабах і гарнізонах, через це у безпосередній боротьбі з підпіллям брало участь не більше 50% особового складу війська [19, арк. 25–27, 29].

Водночас для розшуку і ліквідації керівників крайових, окружних, надрайонних і районних проводів ОУН створили (серпень 1951 р.) 130 оперативно-чекістських груп під керівництвом досвідчених керівних оперативних працівників УМДБ і міськрайорганів МДБ, до складу яких увійшли 592 оперативні працівники, 135 офіцерів, 2 506 солдатів, у тому числі за областями: Станіславській – 40/172/54/1 404, Дрогобицькій – 23/89/18/364 [20, арк. 74, 76].

Одним з ефективних засобів визнавалося створення у межах адміністративних кордонів областей і районів тимчасових організаційних структур, укомплектованих працівниками органів і військ держбезпеки – міжобласних і міжрайонних оперативних груп, оперативних секторів. Навесні 1949 р. сектори охоплювали три – п'ять адміністративних районів кожен (по дев'ять секторів у Львівській і Рівненській областях, вісім – Станіславській, сім – Дрогобицькій, п'ять – Тернопільській). Для їхнього доукомплектування додатково перекинули 257 оперпрацівників УМДБ та 309 офіцерів ВВ [3, с. 273].

Наявність значного апарату уможливила впродовж 1945 р. досягнути у західних областях України таких показників: захоплено живими 60 415 (4 685 – у Дрогобицькій, 23 175 – Станіславській, 1 488 – Чернівецькій, 13 – Закарпатській), вбито 61 313 підпільників (6 721 – у Дрогобицькій, 16 709 – Станіславській, 697 – Чернівецькій, 28 – Закарпатській), 38 205 з'явилися з повинною (2 847 – у Дрогобицькій, 14 536 – Станіславській, 1 244 – Чернівецькій, 0 – Закарпатській); заарештовано 25 618 націоналістів (4 264 – у Дрогобицькій, 5 087 – Станіславській, 1 098 – Чернівецькій, 36 – Закарпатській); виселено 7 393 сімей у складі 17 497 осіб (668/1 746 – у Дрогобицькій, 1 985/4 368 – Станіславській, 311/797 – Чернівецькій, 0/0 – Закарпатській); вилучено 46 586 одиниць зброї (4 664 – у Дрогобицькій, 10 150 – Станіславській, 864 – Чернівецькій, 14 – Закарпатській) [21, арк. 1].

При цьому простежується чітка кількаразова різниця між кількістю вилученої зброї, вбитими, заарештованими. Саме тому до статистичних даних у радянських документах потрібно ставитися критично, оскільки у них часто трапляються різні цифри. Особливо це стосується результатів окремих операцій. Одна і та ж подія мала у звітах різних структур різне трактування, а головне – результати.

Активно проводили операції прикордонні частини Прикарпатського округу у районах Дрогобицької, Станіславської і Чернівецької областей УРСР. Саме тут із жовтня 1944 р. до лютого 1945 р. вони здійснили 158 чекістсько-військових операцій з ліквідації відділів УПА. У бойових зіткненнях прикордонники вбили 5 544 і затримали 2 981 підпільника, у тому числі 181 особу керівного складу відділів, окружних і районних проводів ОУН. Крім того, при проведенні операцій затримали 6 858 осіб антирадянського елемента, а 2 800 підпільників з'явилися добровільно [22, с. 224].

Окремі підрозділи, які дислокувалися у регіонах, відзначалися особливою результативністю. Так, за офіційною статистикою, частини 38-ї Армії на території Станіславської області від 1 серпня до 29 вересня 1945 р. провели 37 операцій, в результаті яких вбито 70 і затримано 159 підпільників (серед них: чотири надрайонні керівники, вісім станичних, 11 господарчих, двох учасників СБ, 130 рядових підпільників). Захопили трофеї: вісім ручних кулеметів, 11 автоматів, 46 гвинтівків, 10 000 бойових патронів [23, арк. 400; 24, арк. 325].

Ретельно реалізовувалися вказівки вищого керівництва з використання для ліквідації підпілля виборчих кампаній. Саме тому значні успіхи у боротьбі з підпільниками репресивно-каральні органи у західних областях України (об'єднані дані МВС і МДБ) мали у 1946 р.: захоплено живими 14 499 осіб (2 053 – у Дрогобицькій, 3 526 Станіславській, 757 – Чернівецькій, нуль – Закарпатській) (з приміткою МВС без четвертого кварталу); вбито 15 063 підпільників (3 498 – у Дрогобицькій, 3 468 – Станіславській, 67 – Чернівецькій, 15 – Закарпатській); з'явилось з повинною 4 936 (614 – у Дрогобицькій, 938 – Станіславській, 48 – Чернівецькій, 0 – Закарпатській); з'явилися з повинною інші – 4 400; заарештовано націоналістів 18 649 (2 113 – у Дрогобицькій, 4 536 – Станіславській, 514 – Чернівецькій, 222 – Закарпатській); виселено 2 612 сімей, у них 6 350 осіб (849/2 241 – у Дрогобицькій, 286/636 Станіславській, 73/212 – Чернівецькій, 0/0 – Закарпатській); вилучено 26 608 одиниць зброї (4 265 – у Дрогобицькій, 5 211 – Станіславській, 985 – Чернівецькій, 69 – Закарпатській) [25, арк. 1; 26, арк. 19; 27, арк. 217].

Про важкий стан, у якому опинилося підпілля, свідчать документи. Так, в інформаційному повідомленні “Становище ОУН в Карпатському краї” констатовалося: “Найсильнішого удару було завдано ОУН і УПА в період з 11.01.1946 р. по 10.04.1946 р., коли загони МВС заблокували усі села західних областей України. У цей період УПА понесла основні втрати і з цього моменту перестала бути бойовою одиницею” [28, с. 400]. Із закінченням виборів у 1946 р. наступ не припинився, а розгорнувся з новою силою. У квітні–серпні 1946 р. на території західних областей органами МВС-МДБ, внутрішніми і прикордонними військами проведено 42 175 операцій і засідок, внаслідок яких вбито 3 277, заарештовано й захоплено 3 364 особи, вилучено 7 225 одиниць зброї [4, с. 18–19].

У період виборів партійні керівники і репресивно-каральні органи свідомо применшували чисельність підпілля, ставили нереальні завдання – знищити його до 1 лютого 1946 р. Водночас компартійні органи визнавали й заявляли, що такої величезної військової сили для знищення націоналістів не було і не буде вже ніколи. Начальник 38-ї армії генерал-майор К. Москаленко наголошував на потребі негайно знищувати підпілля, використовувати момент, оскільки гарнізони постійно перебувати на цій території не будуть. Проте, незважаючи на значні втрати, збройний опір УПА не припинявся. Начальник Дрогобицького обласного управління Міністерства внутрішніх справ О. Сабуров відверто заявляв: “В окремих селах ми п’ять разів ліквідували підпілля, а воно знову піднімається. Ми не повністю використали вибори для закріплення в селах” [29, с. 398]. І така ситуація була по всьому Карпатському краї ОУН.

Боротьба проти підпілля не припинилася, а продовжувалася зі ще більшою інтенсивністю [30, арк. 44; 31, арк. 84]. Уже наприкінці 1946 – початку 1947 р. чекісти скоригували форми і методи боротьби, перейшли на тактику дій малими групами, оскільки проведення широкомасштабних операцій стало неефективним. Це дозволяло ефективніше діяти, маскуватися, малими групами вдавалося охоплювати більшу територію. Нові форми боротьби передбачали проведення операцій невеликими маневровими загонами проти конкретних повстанських формувань або окремих діячів підпілля, насамперед районних, надрайонних, окружних і крайового проводів ОУН, місце перебування яких виявлялося агентурою чи спецгрупами [32, арк. 227–228].

У наступні роки значні бойові дії продовжувалися. Упродовж 1947–1950 рр. УМДБ Станіславської області знищили 12 172 члени ОУН і озброєних націоналістів (з них 2 856 вбито, 794 – захоплено живими, 5 605 – заарештовано та виведено з повинною), повністю ліквідувавши 239 груп. При цьому вилучили 5 170 стволів зброї: дев’ять мінометів, 188 ручних кулеметів, 1 282 автоматів, 1 817 гвинтівок, 1 874 пістолетів, 2 348 гранат, 274 787 патронів, 802 міни. Заарештовано 700 зрадників, церковників, сектантів, агентів іноземних розвідок. Викрито і зруйновано 3 409 криївок, продовольчих складів, а також захоплена велика кількість іншого майна і цінні документи [33, арк. 48–51].

У 1948 р. на Чернівеччині у результаті проведених оперативно-чекістських заходів було вбито 48 націоналістів, 61 захоплено, п’ять легалізовано, заарештовано понад 800 учасників ОУН і пособників. Серед вбитих і захоплених – 12 осіб керівного складу: референт СБ окружного проводу ОУН, заступник окружного провідника і 10 керівників районних проводів. Окрім того, ліквідовано 13 кущових груп ОУН, 18 станичних організацій ОУН, чотири студентські організації у ВНЗ, двох машиністок окружного проводу. При цьому захопили два ручні кулемети, 46 гвинтівок, 28 автоматів, 28 пістолетів, 33 гранати, два фотоапарати, три друкарські машинки, 17 кліше для листівок, понад 500 патронів і велику кількість листівок, підготовлених для поширення. Водночас значні втрати спричинили зменшення диверсійно-терористичних актів. Так, якщо в 1947 р. було зареєстровано 59 випадків збройних проявів, у 1948 р. – 17, то у 1949 р. – два [34, с. 138].

УМДБ Чернівецької області у 1950 р. провело помітну роботу: 21 підпільника вбито, 143 заарештовано, вісім захоплено, 54 з’явилися з повинною, здійснено чотири прояви, виселено 120 сімей/357 осіб [35, арк. 297]. З 16 вересня 1950 р. до 31 січня 1951 р. спецслужби у Дрогобицькій області ліквідували 218 підпільників, серед них: вбито 102, захоплено 33, виведено з повинною 13, арештовано 70. Крім того, арештували 473 учасників ОУН і пособників. З’явилися з повинною 49 учасників ОУН і пособників. Загалом ліквідовано 740 націоналістів. Повністю ліквідовані: один надрайонний провід (13 учасників); чотири районні проводи (21 учасник); шість кущових проводів (23 учасники); п’ять сільських проводів (19 учасників); 42 підпільні оунівські боївки і групи (168 учасників) [36, арк. 316–317].

У 1947 р. існували серйозні недоліки у звітних документах. У деяких областях існувала тенденція показувати меншу кількість власних загиблих, применшування, а інколи збільшення числа підпільників, які перебували на обліку, збільшення чисельності вбитих націоналістів, перебільшення власних успіхів у боротьбі (у цьому передусім звинувачувалося керівництво Закарпатської області) [37, арк. 35–37, 60]. Для ефективної боротьби на початку 1949 р., відповідно до наказу МДБ СРСР 00469, в районах Станіславської області створили 124 чекістсько-військові групи, у складі 124 оперативних працівників, 64 офіцерів військ МДБ, 60 сержантів і 704 солдатів ВВ МДБ. Після ліквідації низки груп і оунівських організацій уже на початку року діяло 149 ЧВГ, з яких 66 розформували, залишивши 82 ЧВГ у складі 83 оперативних працівників, 16 офіцерів, 76 сержантів і 639 солдатів ВВ МДБ [17, арк. 273–275; 38, арк. 2]. Для ефективної боротьби проти вищого керівництва створювалися або спеціально реорганізовувалися оперативно-розшукові групи. Так, для ліквідації керівників Карпатського крайового проводу ОУН М. Твердохліба-“Грома”, М. Дяченка-“Гомона” та інших, які діяли на території Солотвинського і Надвірнянського р-нів, УМДБ у січні 1952 р. переглянула раніше створені 13 оперативно-чекістські групи, в які закріпили 64 оперативні працівники, 530 солдатів та офіцерів ВО МДБ [39, арк. 105].

У ході проведення заходів з боротьби із залишками підпілля органами МДБ у західних областях України 1951 р. ліквідували і з’явилися з повинною 5 041 учасник ОУН, підпільників, їх пособників, інших, у тому числі: заарештовано у 1951 р. – 3 507, 1950 р. – 9 761, вбито 1 119/1 786; з’явилися з повинною 415/14 402 [40, арк. 3]. Назагал ситуація в областях була такою: Станіславська: ліквідовано у 1951 р. – 1 277, 1950 р. – 5 119, у тому числі заарештовано 1951 р. – 784, 1950 р. – 1 957, вбито – 1951 р. – 424, 1950 р. – 513, з’явилися з повинною – 1951 р. – 69, 1950 р. – 2 649; Дрогобицька: ліквідовано у 1951 р. – 1 039, 1950 р. – 4 518, у тому числі заарештовано у 1951 р. – 714, 1950 р. – 2 057, вбито – 1951 р. – 210, 1950 р. – 388, з’явилися з повинною – 1951 р. – 115, 1950 р. – 2 073; Закарпатська: ліквідовано у 1951 р. – 89, 1950 р. – 1 709, у тому числі заарештовано – 1951 р. – 66, 1950 р. – 161, вбито – 1951 р. – 12, 1950 р. – 7, з’явилися з повинною 1951 р. – 11, 1950 р. – 1 541; Чернівецька: ліквідовано у 1951 р. – 70, 1950 р. – 245, у тому числі заарештовано – 1951 р. – 63, 1950 р. – 168; вбито – 1951 р. – 5, 1950 р. – 23, з’явилися з повинною – 1951 р. – 2, 1950 р. – 54. Отже, разом ліквідовано у 1951 р. – 5 041, 1950 р. – 25 949, у тому числі заарештовано

1951 р. – 3 507, 1950 р. – 9 761; вбито – 1951 р. – 1 119, 1950 р. – 1 786, з'явилися з повинною – 1951 р. – 415, 1950 р. – 14 402 [40, арк. 3–5; 41, арк. 264].

У результаті проведених агентурно-оперативних заходів із ліквідації залишків підпілля за 11 місяців 1952 р. на території західних областей України органами МДБ разом ліквідовано 1 854 осіб, 222 захоплено живими, 464 вбито, заарештовано 933 учасників ОУН і пособників, з'явилися з повинною: 41 підпільник та 194 інших категорій осіб. Дані про ліквідацію учасників підпілля за областями: у Станіславській області разом ліквідовано 570, захоплено живими – 98, вбито – 151, заарештовано – 223 учасників ОУН і пособників, з'явилися з повинною 17 підпільників, 81 – інших; у Дрогобицькій разом ліквідовано 183, захоплено живими 34, вбито – 57, заарештовано – 55 учасників ОУН і пособників, з'явилися з повинною – 12 підпільників, 25 – інших; у Закарпатській разом ліквідовано 92, п'ять захоплено живими, шість вбито, заарештовано 80 учасників ОУН і пособників, один з'явився із повинною; у Чернівецькій разом ліквідовано 10, одного захоплено живим, заарештовано вісім учасників ОУН і пособників, один підпільник з'явився з повинною [42, арк. 67].

У ході проведених УМВС чекістських заходів у 1953 р. ліквідовані і з'явилися з повинною 890 учасників ОУН, підпільників, їхніх пособників та інших, у тому числі: 45 захоплено живими, 102 вбито, 12 виведено з повинною, заарештовано 242 учасників ОУН, 463 пособників, 26 з повинною з'явилися інших нелегалів. За областями: проведено 370 чекістсько-військових операцій: у Дрогобицькій – п'ять захоплено, одного вбито, заарештовано 14 учасників ОУН та 11 пособників (разом 31); у Станіславській – 17 захоплено, 40 вбито, сім виведено з повинною, заарештовано 28 учасників ОУН, 128 пособників, 15 інших з'явилися з повинною (разом 235); у Чернівецькій – заарештовано чотирьох учасників ОУН та 13 пособників (разом 17); у Закарпатській – одного вбито, одного виведено з повинною (разом 2) [43, арк. 1–2]. Попри всі заходи, у 1953 р. у Дрогобицькій області продовжували діяти дев'ять підпільників. Органи МВС західних областей України на 1 січня 1954 р. продовжували розшукувати 954 нелегалів (із них перейшли на нелегальне становище: 1943–1945 рр. – 659, 1946–1950 рр. – 267, 1951 р. – 16, 1952 р. – дев'ять, 1953 р. – троє), серед яких 396 колишніх підпільників. За областями: у Волинській області розшукувалися 338 нелегалів, у тому числі колишніх підпільників – 274, відповідно Дрогобицькій – 320/63, Тернопільській – 137/5, Станіславській – 78/20, Рівненській – 51/29, Львівській – 21/4, Закарпатській – 7/-, Чернівецькій – 2/1. Таку кількість осіб, розшукувану спецслужбами, пояснювали тим, що з 1944 р. у західних областях ліквідували багато підпільників, чимало з яких не вдалося ідентифікувати, а із загальної чисельності 954 підпільників 360 оголошено у розшук, 58 розроблялися за справами-формулярами і 11 за справами попередньої оперативної перевірки [44, арк. 148–151].

У ході проведених УКДБ у західних областях України чекістських заходів (1954) вдалося захопити 17 підпільників живими, вбито 24 та двох вивести з повинною, заарештувати 60 націоналістів і пособників; з'явилися з повинною 27 інших нелегалів (разом 132 осіб). З них у Дрогобицькій області: вбито чотирьох підпільників, заарештовано дев'ять членів ОУН і пособників, п'ять з'явилися з повинною інших нелегалів (разом 18); у Станіславській – сім захоплено живими, вбито сім націоналістів та двох підпільників, двох виведено з повинною, заарештовано 21 члена ОУН і пособника, 15 з'явилися з повинною (разом 54). У Чернівецькій і Закарпатській таких випадків не було [45, арк. 1; 46, арк. 124; 47, арк. 89].

Упродовж 1 січня – 31 грудня 1955 р. УМДБ Станіславської області по лінії 4-го відділу провів заходи, в результаті яких вдалося ліквідувати 11 підпільників ОУН, розшукати 15, заарештувати 32, розшукати 32 авторів і поширювачів антирадянських анонімних листів і листівок, завести 54 справи оперативного обліку, завербувати 218 агентів (184 агенти, один резидент, 33 утримувачі явочних квартир) [48, арк. 368].

Частими були невдалі чекістсько-військові операції, траплялися випадки втеч підпільників і втрати зі сторони чекістів. З 1 січня до 14 червня 1949 р. на території Станіславської області з вини ВВ МДБ у результаті невмілих дій і боязливості солдатів, несправності зброї та з інших причин допущено 42 випадки втеч підпільників при зіткненні з ними службових нарядів. Загалом втекло 110 підпільників [49, арк. 219]. Так, у 1951 р. зафіксували 100 випадків провалів військових операцій і відходу підпільників у західних областях України, в результаті чого втекли 219 підпільників; відповідно у Львівській – 19/41, Дрогобицькій – 23/57, Тернопільській – 12/25, Волинській – 6/15, Рівненській – 7/13, Станіславській – 33/68 [40, арк. 189; 50, арк. 7]. При цьому створювалися порівняльні зведення випадків невдалих операцій і втеч підпільників від військових нарядів частин внутрішньої охорони МДБ: у 1952 р. – 59/111, 1951 р. – 100/219; з них по областях: Станіславській у 1952 р. – 20 випадків, у результаті втекли 43 підпільники, відповідно 1951 р. – 33/68; Львівській – 1952 р. – 14/26, 1951 р. – 19/41; Дрогобицькій – 1952 р. – 12/18, 1951 р. – 23/57; Тернопільській – 1952 р. – 7/13, 1951 р. – 12/25; Волинській – 1952 р. – 3/7, 1951 р. – 6/15; Рівненській – 1952 р. – 3/4, 1951 р. – 7/13 [45, арк. 116].

Провали траплялися і в наступні роки. У 1952–1953 рр. у Станіславській області мав місце 31 випадок провалів чекістсько-військових операцій, пов'язаних із упущенням підпільників. За цей період втекли 59 підпільників (у 1952 р. – 52, 1953 р. – сім), причому під час операцій поранено чотирьох військовослужбовців ВО МВС і вбито чотирьох місцевих мешканців (один із них – агент МВС). У 23 випадках втечі підпільників чекістсько-військові операції очолювали оперативні працівники УМВС Станіславської області (втекли 42 підпільники), інші операції проводилися силами МВС або АБГ [50, арк. 19–20].

У липні 1953 р. показники не поліпилися: проведено 3 753 операції, з них 2 813 (75%) – безрезультатні, а з 4 238 засідок 3 929 (93%) – невдали. У 1953 р. на території західних областей трапилося 13 провалів чекістсько-військових операцій і шість випадків відходу підпільників, при цьому вдалося втекти 41 підпільнику, в тому числі (станом на січень 1954 р.) у Львівській області: шість провалів операцій, два випадки втеч підпільників (всього вісім), при цьому втекло 22 підпільники; Дрогобицька область – 0/3/3/5;

Станіславська – 2/1/3/5. Загалом – 13/6/19/41. Втрати вбитими і пораненими склали 28 осіб (оперативного складу МДБ-МВС двох вбито, 0 поранено; відповідно дільничних уповноважених міліції – 0/1; вахтерів РВ МВС – 1/0; офіцерів ВО МВС УРСР – 1/0; сержантів і рядових ВО – 8/7; агентів органів МВС – 1/0; місцевих мешканців – 4/3; разом – 17/11) [43, арк. 9].

Отже, репресивно-каральна система у боротьбі проти визвольного руху у Карпатському краї ОУН використовувала низку форм і засобів. У процесі боротьби ці засоби “вдосконалювалися”. Кожен із них мав свою результативність та завдавав підпіллю серйозних втрат. Слід зазначити, що репресивно-каральний апарат у процесі боротьби з українським підпіллям також змінював свої завдання. Сподівання радянської влади на швидку та повну ліквідацію визвольного руху не виправдалися, тому масового поширення набуло використання різноманітних спецзасобів. Характерно, що більшість з них була заборонена міжнародними конвенціями.

Найбільш часто використовуваним методом у боротьбі з українським визвольним рухом стали чекістсько-військові операції, проведення яких відрізнялося масштабами, кількістю залучених військ, термінами і видами. Так, якщо на початковому етапі боротьби використовуються масштабні операції, то уже наприкінці 1946 – початку 1947 р. чекісти практикували нові форми, що передбачали проведення операцій невеликими маневровими підрозділами проти конкретних повстанських формувань або окремих діячів підпілля, передовсім районних, надрайонних, окружних і крайового проводів ОУН, місце розташування, яких виявлялося агентурою чи спецгрупами. Така зміна виявилася ефективною, бо дозволяла спецслужбам, діючи малими групами, охоплювати більшу територію і за точними агентурними даними ліквідувати націоналістів, які залишилися. Для початкового етапу боротьби характерним є перевищення результативності проведених операцій. Тому до звітних даних у радянських документах потрібно ставитися критично, оскільки часто трапляються різні цифри не тільки у зведених даних, а й, особливо, у результатах певних операцій.

Джерела і література

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах / Іван Білас. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох книгах / Іван Білас. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – Книга друга: Документи та матеріали. – 688 с.
3. Веденєєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: Монографія / Дмитро Веденєєв, Геннадій Биструхін. – К.: К.І.С., 2007. – 568 с.
4. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946 – 1956 рр.) / Анатолій Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.
5. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. / Анатолій Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с.
6. Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.
7. Макаруч С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА. 1944 – 1945 рр. / Степан Макаруч // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів [гол. ред. кол. Ярослав Ісаєвич, упоряд. і відп. ред. Юрій Сливка] (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 11 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – Львів, 2004. – С. 210–223.
8. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках / Анатолій Русначенко. – К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. – 519 с.
9. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали / Володимир Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.
10. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС–НКДБ під виглядом ОУН–УПА / Володимир Сергійчук. Видання друге, доповнене. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – 184 с.
11. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939 – 1955 рр. / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
12. Шаповал Ю. Війна після війни / Ю. Шаповал // Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. – Київ; Торонто, 2001. – 670 с.
13. Галузевий держаний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), оп. 56 (1953), спр. 4, т. 3. – 355 арк.
14. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 55, 215 арк.
15. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 75 (1953), спр. 5, 405 арк.
16. Жуков В. На невидимом фронті / Владимир Жуков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vvmvd.ru/istoriya/vospominaniya/vospominaniya_515.html (12.04.2016). – Назва екрану.
17. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 60 (1953), спр. 3, т. 7, 324 арк.
18. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 93 (1954), спр. 1, 516 арк.
19. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 8, 221 арк.
20. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 5, 365 арк.
21. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 36 (1960), спр. 2, 95 арк.
22. “Особые папки” Сталина і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944 – 1948 рр. / [упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук]. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2010. – 594 с.
23. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 55 (1953), спр. 5, т. 1, 401 арк.
24. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 59, 433 арк.
25. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 36 (1960), спр. 3, 33 арк.
26. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 70 (1953), спр. 6, т. 2, 89 арк.
27. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 91, 398 арк.
28. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / [за ред. С. Кульчицького]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 496 с.
29. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / [ред. Володимир Литвин]. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 653 с.

30. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. П-5001, оп. 7, спр. 218, 182 арк.
31. ДАЛО, ф. П-5001, оп. 7, спр. 220, 161 арк.
32. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 95, 386 арк.
33. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 98 (1954), спр. 1, т. 2, 319 арк.
34. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Михайло Деркач, Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. – К.; Торонто: [б.в.], 2003. – Кн. 4: 1949 – 1959. – 716 с.
35. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 60 (1953), спр. 4, т. 2, 356 арк.
36. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 61 (1953), спр. 2, т. 1, 332 арк.
37. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 31 (1953), спр. 3, 62 арк.
38. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 6, т. 5, 270 арк.
39. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 110 (1954), спр. 2, т. 8, 381 арк.
40. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 39 (1960), спр. 9, 278 арк.
41. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 98 (1954), спр. 1, т. 3, 266 арк.
42. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 1, 398 арк.
43. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 36 (1960), спр. 11, 87 арк.
44. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 19 (1959), спр. 12, 418 арк.
45. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 36 (1960), спр. 12, 72 арк.
46. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 19 (1959), спр. 1, 367 арк.
47. ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 387, т. 1, 310 арк.
48. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 19 (1959), спр. 2, 471 арк.
49. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 6, т. 4, 258 арк.
50. ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 19 (1959), спр. 10, 311 арк.

Ilnytskyi V. Anti-insurgent struggle in the Carpathian area of the OUN (1945 – 1954): cheka-military operation as means of suppression of the ukrainian liberation movement

In the article for the first time on the basis of unknown and little-known documents one of the means of struggle of the Soviet repressive bodies against the liberation movement in the Carpathian Area of the OUN (Karpatskyi krai) (1945 – 1954), namely the Cheka (Vserossiiskaia chrezvychnaia komissia po borbe s kontrrevliutsiei i sabotazhem – All-Russian Extraordinary Commission for Fighting Counterrevolution and Sabotage, popularly called ChK or Cheka) operation is considered. It has been established that the repressive system changed its tasks in the course of its struggle against the Ukrainian underground. The most typical examples and scales of launching of the Cheka-military operations are represented. It is proved that despite mass pressure and use of rough struggle methods, the underground in Karpatskyi krai favoured broad support of the population which provided to its success in opposing the Soviet totalitarianism.

Key words: *the Carpathian Area of the OUN (Karpatskyi krai), liberation movement, repressive system, the Cheka military operations.*